

Grzegorz Bryda
Uniwersytet Jagielloński

Natalia Martini
Uniwersytet Jagielloński

DOI: <https://doi.org/10.18778/1733-8069.12.4.02>

W stronę ontologii pola badań jakościowych

Abstrakt Celem artykułu jest zapoznanie polskiego środowiska badaczy jakościowych z ideą opracowania ontologii dziedzinowej współczesnego pola badań jakościowych. Opisywane w artykule przedsięwzięcie, oparte na wielowymiarowej analizie zawartości międzynarodowych czasopism metodologicznych, zmierza ku uporządkowaniu aktualnej wiedzy w obszarze teorii i metodologii badań jakościowych z intencją ułatwienia orientacji w rozległym i zróżnicowanym polu jakościowych praktyk badawczych. Artykuł opisuje przebieg oraz wstępne wyniki pilotażowego projektu badawczego stosującego metodę słownikową do odkrywania i systematyzowania wiedzy na temat metodologii badań jakościowych na podstawie licznych, bieżących sprawozdań i refleksji operujących w tym polu badaczy.

Słowa kluczowe ontologia dziedzinowa, metoda słownikowa, odkrywanie wiedzy, analiza treści, Text Mining

Grzegorz Bryda, dr, adiunkt w Zakładzie Socjologii Komunikacji Społecznej IS UJ, założyciel i kierownik Pracowni analiz i badań jakościowych (CAQDAS TM Lab) i Pracowni Fokusowej, Pełnomocnik Rektora UJ ds. ewaluacji jakości systemu kształcenia, Pełnomocnik Dziekana WFz ds. ewaluacji jakości kształcenia w Instytucie Socjologii, członek Stałej Komisji Rektorskiej UJ ds. Jakości Kształcenia i Dydaktyki. Zainteresowania: teoria socjologiczna, socjologia wiedzy, kognitywistyka, metodologia badań jakościowych, zastosowanie informatyki i przetwarzania języka naturalnego (NLP) we wspomaganiej komputerowo analizie danych jakościowych (CAQDAS, Data/Text Mining), modelowanie procesów społecznych. Współpracuje z instytucjami publicznymi i prywatnymi w zakresie metodologii badań społecznych, analizy danych ilościowych i jakościowych.

Adres kontaktowy:

Instytut Socjologii UJ, 31-044 Kraków, ul. Grodzka 52
e-mail: grzegorz.bryda@uj.edu.pl

Natalia Martini, mgr, absolwentka kulturoznawstwa międzynarodowego i socjologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Doktorantka w Instytucie Socjologii UJ. Inicjatorka projektu „Analiza aktualnych tendencji w obszarze teorii i metodologii badań jakościowych” realizowanego przez Pracownię CAQDAS TM LAB w IS UJ. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół metodologii badań jakościowych, socjologii miasta i socjologii życia codziennego.

Adres kontaktowy:

Instytut Socjologii UJ, 31-044 Kraków, ul. Grodzka 52
e-mail: natalia.ewa.martini@gmail.com

„Kłęska urodzaju” w polu badań jakościowych

Wieloparadygmatyczność jakościowej praktyki badawczej, sankcjonująca współistnienie wielu różnych metodologii, i towarzysząca jej niezwykła kreatywność środowiska, które od lat 80. XX wieku twórczo przewyższa ograniczenia własnego podejścia¹, sprawiają, że sporządzanie spójnego obrazu pola badań jakościowych staje się coraz bardziej karkołomnym zadaniem. Do trudności z dokonaniem wyczerpującego przeglądu aktualnych wariantów jakościowej praktyki badawczej przynajmniej się nawet czołowi kreatorzy trendów w tym obszarze (Denzin, Lincoln 2011). Już w 1994 roku można było spotkać się z opinią, że stan, w którym znajduje się pole badań jakościowych, nosi znamiona „kłęski urodzaju” (Denzin, Lincoln 1994). „Nigdy dotąd nie było tylu paradygmatów, strategii badawczych i metod analizy, z których moglibyśmy korzystać” – pisali wtedy Norman Denzin i Yvonna Lincoln (1994: 11 [tłum. własne]). W kolejnych latach dalszemu rozwojowi sposobów konceptualizowania i praktykowania badań jakościowych zaczął towarzyszyć dodatkowo lawinowy przyrost wiedzy na ich temat. Badacze jakościowi zyskali możliwość zabierania głosu na łamach dedykowanych ich dziedzinie czasopism naukowych, które, obok konferencji, stały się głównym źródłem wiedzy na temat aktualnych tendencji w interesującym ich obszarze. W 2002 roku przestrzeń międzynarodowego dyskursu metodologicznego w transdyscyplinarnym polu badań

¹ Ograniczenia uświadomione w trakcie potrójnego kryzysu dotyczącego sfery reprezentacji, legitymizacji i oddziaływania jakościowej praktyki badawczej (por. Denzin, Lincoln 1994; 2005; 2011).

jakościowych wyznaczać zaczęły łamy pięciu anglojęzycznych czasopism naukowych², przyczyniając się do przyrostu wiedzy w tym obszarze w tempie około 350 artykułów rocznie³. Nowe, liczne świadectwa jednostkowych realizacji jakościowych praktyk badawczych potwierdziły tezę głoszącą, że „otwarta natura jakościowego projektu badawczego stawia nieustanny opór przeciwko próbom ujęcia go za pomocą jednego, prostego paradygmatu” (Denzin, Lincoln 2011: xiii [tłum. własne]).

Jednak potrzeba orientacji w obszarze własnej praktyki badawczej, wzmacniana chęcią „bycia na bieżąco”, skłania do podejmowania prób redukcji złożoności, która w jednostkowych aktach realizacji jakościowych praktyk badawczych pozwoli dostrzec reprodukcję pewnych wzorów postępowania. Niniejszy artykuł stanowi sprawozdanie z przebiegu jednej z takich prób, podjętej w celu usystematyzowania aktualnego stanu wiedzy na temat jakościowej praktyki badawczej oraz okiełznania różnorodności jej wariantów⁴. Prezentowanemu podejściu towarzyszy intencja stworzenia katalogu podstawowych elementów współczesnego pola badań jakościowych i ich konfiguracji, składającego w zrozumiałą całość poszczególne, często unikalne świadectwa badawczego doświadczenia.

² *The Qualitative Report* (zał. w 1990 r.), *Qualitative Inquiry* (zał. w 1995 r.), *Forum: Qualitative Social Research* (zał. w 2000 r.), *Qualitative Research* (zał. w 2001 r.) oraz *International Journal of Qualitative Methods* (zał. w 2002 r.).

³ Szacunek oparty na założeniu, że w każdym numerze danego czasopisma ukazuje się przeciętnie dziesięć artykułów.

⁴ Pilotażowy projekt analizy trendów w obszarze teorii i metodologii badań jakościowych z wykorzystaniem metody słownikowej zrealizowany został w okresie od października 2015 r. do maja 2016 r. Obecnie trwają prace nad udoskonaleniem wypracowanych w projekcie procedur analitycznych oraz rozszerzeniem merytorycznego zasięgu projektu.

Zawarte w artykule refleksje stanowią pochodną pracy nad nowym podejściem do analizy zawartości międzynarodowych czasopism metodologicznych, które dają wgląd w bieżący charakter jakościowej praktyki badawczej. Publikowane w nich artykuły stanowią reprezentację różnorodnych sposobów konceptualizowania i realizowania badań jakościowych, także tych, które z racji swej świeżości lub wyjątkowości nie należą (jeszcze) do kanonu kształtowanego przez antologie i podręczniki. Ze względu na stosunkowo krótki cykl wydawniczy czasopisma metodologiczne dużo szybciej reagują na zmiany zachodzące w obszarze badań jakościowych, umożliwiając dostrzeżenie tendencji nieusankcjonowanych tradycją. W dużo większym stopniu odzwierciedlają również wielość, który stoi za różnorodnością jakościowej praktyki badawczej, na który składają się myśli i działania zarówno autorytetów, jak i nowicjuszy oraz przedstawicieli różnych dyscyplin. Jako repozytoria pojedynczych świadectw badawczego doświadczenia stanowią obfite (i stale powiększające swą objętość) źródło informacji na temat współczesnej kondycji pola badań jakościowych. Przekształcenie tych informacji w wiedzę metodologiczną wymaga jednak systematyzacji.

W artykule przedstawiamy zarys nowego podejścia do systematycznej analizy treści publikacji naukowych w polu badań jakościowych, wykorzystującego metodę słownikową, która umożliwia analizę dużej ilości tekstu i włączanie nowych dokumentów, a tym samym ciągłą aktualizację wiedzy i śledzenie trendów w interesującym nas obszarze. Rozwijana przez nas strategia analizy łączy podejście jakościowe ze stosowaniem ilościowych procedur analitycz-

nych w celu odkrywania i systematyzowania wiedzy o współczesnym polu badań jakościowych na podstawie licznych, bieżących sprawozdań i refleksji operujących w tym polu badaczy. Prezentowane podejście zmierza ku uporządkowaniu aktualnej wiedzy w obszarze teorii i metodologii badań jakościowych i wyrażeniu jej w czytelnym systemie reprezentacji, opartym na nawiązaniu do informatycznej idei ontologii dziedzinowej, z intencją ułatwienia orientacji w rozległym i zróżnicowanym obszarze jakościowych praktyk badawczych.

W stronę ontologii dziedzinowej pola badań jakościowych

Intencja stworzenia katalogu podstawowych elementów współczesnego pola badań jakościowych i ich konfiguracji plasuje nasze przedsięwzięcie blisko idei opracowania ontologii dziedzinowej, a więc zadania z zakresu inżynierii wiedzy.

Inżynieria wiedzy, jako dział informatyki zajmujący się metodami pozyskiwania i reprezentowania wiedzy na potrzeby systemów komputerowych wykorzystujących ją do rozwiązywania różnorodnych problemów, ontologią nazywa przedstawienie wybranej dziedziny wiedzy, które zawiera słownik pojęć tej dziedziny i zbiór wyrażen logicznych opisujących ich wzajemne relacje. Według jednej z kilku obowiązujących współcześnie definicji ontologia jest „formalną, jawną specyfikacją współdzielonej konceptualizacji” (Gruber 1993: 200) określonego wycinka rzeczywistości. Tak rozumiana ontologia tworzy schemat pojęciowy, który odzwierciedla strukturę danej dziedziny, umożliwia wgląd w jej sklasyfikowane elementy oraz ich wzajemne konfi-

guracje. Pod pojęciem ontologii mogą kryć się różne struktury wiedzy, co oznacza, że w praktyce zakres jej stosowania może być różny. Stąd określone podziały ontologii. Najbardziej podstawowym jest podział na ontologie o uniwersalnym (bazowe) i ograniczonym (dziedzinowe) zakresie reprezentacji wiedzy o świecie. Ontologie bazowe zawierają pojęcia podstawowe o uniwersalnym zastosowaniu, natomiast ontologie dziedzinowe opisują wycinek lub fragment rzeczywistości w ramach określonego obszaru wiedzy. Ze względu na stopień formalizacji wyróżnia się również ontologie nieformalne rozwijane w oparciu o predefiniowane słownictwo, słowniki, tezaury czy taksonomie oraz ontologie formalne oparte na danych lub logice⁵.

Jako sposób reprezentacji przestrzeni semantycznej danej dziedziny ontologia tworzy podstawę komunikacji między badaczami, sprzyjając kształtowaniu się spójnego sposobu ujmowania jej problematyki. Konsekwencją jej rozwijania może być budowanie bazy wiedzy, czyli systemu informatycznego organizującego wiedzę, który pozwala na monitorowanie trendów, zarządzanie wiedzą i jej efektywne wykorzystywanie w praktyce badawczej.

Założenia stojące za ideą opracowywania ontologii dziedzinowych wyznaczają horyzont intencjonalny naszego przedsięwzięcia. Do osiągnięcia celów, które na poziomie konceptualnym podzielamy z inżynierami wiedzy, stosujemy metody z własnej dyscypliny: wychodząc od wspomaganej komputerowo jakościowej i ilościowej analizy treści, mającej na celu odkrywanie wiedzy zawartej w da-

⁵ Zob. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Ontologia_\(informatyka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Ontologia_(informatyka)) [dostęp 3 listopada 2016 r.].

nych (Piatetsky-Shapiro, Frawley 1991; Larose 2008; Manning Raghavan, Schütze 2008; Bryda 2014a), zmierzamy ku rekonstrukcji sieci semantyczno-logicznej odzwierciedlającej relacje między podstawowymi elementami współczesnego pola badań jakościowych. Przyjęta przez nas strategia analizy ukierunkowana jest na odkrywanie i systematyzowanie wiedzy metodologicznej, identyfikowanie dominujących trendów w obszarze teorii i metodologii badań jakościowych oraz poszukiwanie relacji między paradygmatami teoretycznymi, nurtami metodologicznymi oraz metodami i technikami prowadzenia badań jakościowych, odzwierciedlonymi w języku, którym posługują się badacze.

Zgodnie z logiką metodologii mieszanej (ang. *metd*; Tashakkori, Teddlie 1998; 2003; Burke, Onwuegbuzie 2004; Collins, Onwuegbuzie, Jiao 2007; Creswell 2015) w procesie odkrywania wiedzy wykorzystujemy techniki analizy jakościowej (Dey 1993; Kelle 1995; Creswell 1998; Miles, Huberman 2000; Bong 2002; Gibbs 2011), techniki analizy treści (Berelson 1952; Holsti 1969; Weber 1990; Krippendorf 2004; Bernard, Ryan 2010; Schreier 2012) i metodologię *text mining* (Berry 2004; Feldman, Sanger 2006; Leetaru 2012; Ignatow, Mihalcea 2016). Podejścia te integrujemy, wykorzystując programy do wspomaganego komputerowo analizy danych jakościowych (ang. CAQDAS; Fielding, Lee 1993; 1998; Kelle 1995; Lewins, Silver 2007; Fielding 2012; Bryda 2014b). W celu odkrywania i systematyzowania wiedzy zawartej w danych tekstowych stosujemy procedurę kodowania wraz z procedurą rozwijania słownika klasyfikacyjnego, budowanego zgodnie z założeniami metodologicznymi analizy treści i *text mining* (Hopkins, King 2010; Ho Yu, Jannasch-Pennell,

DiGangi 2011; Tomanek, Bryda 2014). Rozwiązanie to wzbogaca proces jakościowej analizy treści (Kuckartz 2014) opartej na manualnej procedurze kodowania o możliwość automatycznego, nadzorowanego przez badacza kodowania nowych treści z wykorzystaniem wzorców klasyfikacji zawartych w słowniku⁶, a także dodawanie i weryfikowanie istniejących kategorii kodowych lub klasyfikacyjnych w modelu reprezentacji wiedzy. Słownik klasyfikacyjny zawiera reguły językowe i kontekstowe dotyczące trafności wyszukiwania i klasyfikowania predefiniowanych treści. W przypadku słownika rozwojowi i weryfikacji podlegają zarówno reguły dotyczące użycia języka, jak i rozpoznawane słownictwo. Zastosowanie metody opartej na predefiniowanych wzorcach pozwala trafnie rozpoznawać i kodować dane w ich kontekście leksykalnym i semantycznym oraz umożliwia wielowymiarową analizę eksploracyjną dużych zbiorów danych tekstowych, co byłoby trudne do zrobienia w tradycyjny sposób. Podstawą tego podejścia jest indukcyjne „uczenie” programu komputerowego w oparciu o skategoryzowane wcześniej przez badacza wzorce. W podejściu tym, znanym w informatyce jako *dictionary-based approach* lub *dictionary-based classification*, stosuje się również techniki uczenia maszynowego⁷ do klasyfikacji danych, poszukiwania regularności i odkrywania wzorców w nieuporządkowanych zbiorach danych.

⁶ Kategorie kodowe w książce kodowej i kategorie klasyfikacyjne w słowniku są izomorficzne. Kategorie w słowniku zawierają listę ustalonych przez badacza wskaźników leksykalnych danej kategorii kodowej, które umożliwiają wyszukiwanie w treści artykułów odpowiadających im słów i fraz kluczowych, a w konsekwencji automatyczne przypisywanie przez program komputerowy określonej etykiety (kodu).

⁷ Uczenie maszynowe (ang. *machine learning*) to dziedzina nauki zajmująca się tworzeniem algorytmów, które mogą „uczyć się” na podstawie przetwarzanego przez siebie zbioru danych.

Z punktu widzenia ewolucji metodologii i technik analizy treści w obszarze badań jakościowych proponowane przez nas podejście jest wynikiem refleksji nad wykorzystaniem wspomaganego komputerowo analizy danych jakościowych, technologii informatycznych oraz algorytmów i technik analitycznych umożliwiających przetwarzanie dużej ilości danych tekstowych (Wiedemann 2013). Ważnym krokiem w tym procesie jest przejście od tradycyjnej analizy jakościowej (ang. *qualitative analysis*) opartej na procedurze kodowania tekstu, przez kompleksową analizę treści (ang. *mixed content analysis*)⁸, w kierunku zastosowania metod eksploracji i odkrywania wiedzy w danych tekstowych (Larose 2006; Bryda 2014a; Bryda, Tomanek 2014). Proces ten wiąże się z przechodzeniem od analiz przyczynowo-skutkowych do analiz korelacyjnych, opartych na poszukiwaniu związków i zależności w dużych zbiorach danych (ang. *big data*; Meyer-Schonberger, Cukier 2014).

Rozwijanie ontologii opartej na słowniku

Poniżej przedstawiamy kluczowe etapy rozwijania słownika klasyfikacyjnego, który stanowi swoisty pomost między pojedynczymi świadectwami badawczego doświadczenia a czytelnym systemem reprezentacji wiedzy o współczesnym polu badań jakościowych. Tworzony z materii „żywego” języka opisu badań jakościowych (tzw. metodą *bottom-up*) odzwierciedla wyrażoną w nim różnorodność wariantów jakościowej praktyki badawczej. Stosowany jako narzędzie w wielowymiarowej, eksploracyjnej analizie danych pomaga odkrywać

⁸ Oznacza strategię analityczną polegającą na łączeniu podejścia jakościowego i ilościowego w analizie treści.

wzory postępowania, a co za tym idzie – systematyzować wiedzę o współczesnym polu badań jakościowych, zawartą w publikacjach naukowych.

Pierwszym krokiem w zrealizowanej przez nas pilotażowej analizie artykułów naukowych poświęconych metodologii badań jakościowych było stworzenie korpusu tekstów⁹. Nasz korpus zawierał zbiór artykułów anglojęzycznych opublikowanych w latach 2002–2015 w trzech opiniotwórczych czasopismach metodologicznych: „Qualitative Inquiry” (QI), „Qualitative Research” (QR) i „International Journal of Qualitative Methodology” (IJQM)¹⁰. Artykuły te zostały pobrane z bazy wydawnictwa SAGE jako dokumenty PDF i zaimportowane do programu QDAMiner. Następnie artykuły zostały przez nas sprawdzone pod kątem wykorzystania ich jako materiału badawczego. Z korpusu tekstów wyłączyliśmy recenzje, wstępy redakcyjne, zestawy abstraktów, noty pokonferencyjne i sprawozdania wydawnicze. Po selekcji artykułów zostały one opisane przez następujące zmienne: identyfikator artykułu, autor, rok publikacji, czasopismo, rodzaj artykułu, fakt występowania słów kluczowych, fakt występowania abstraktu. Ostateczny korpus tekstów zawierał 2043 dokumenty: artykuły tradycyjne, artykuły w formie esejów, artykuły w formie wierszy i inne formy pisemne. Szczegółowe zestawienie liczby

⁹ Korpusy stanowią jedno z podstawowych narzędzi w badaniach nad językiem, literaturą i kulturą. Dla językoznawców, tłumaczy, autorów słowników i podręczników do nauki języka są nieodzownym narzędziem pracy. W analizie treści korpus jest zbiorem danych tekstowych.

¹⁰ Podstawą wyboru tych czasopism była pozycja, jaką zajmują w środowisku badaczy jakościowych na świecie – odzwierciedlona wysoką wartością wskaźnika Impact Factor (odpowiednio: 1.934, 1.671, 0.769 w roku 2015) – oraz ich transdyscyplinarny charakter.

artykułów w podziale według tytułu i roku publikacji zawiera tabela nr 1.

Następnie korpus tekstów został losowo podzielony na dwa podzbiory: uczący i testowy. Zbiór uczący zawierał 333 artykuły, które wykorzystaliśmy do rozwijania kategorii klasyfikacyjnych w słowniku, a zbiór testowy do sprawdzania trafności klasyfikacji. Losując artykuły do zbioru uczącego, zachowaliśmy zrównoważony rozkład liczby artykułów według czasopisma i roku publikacji. Szczegółowe zestawienie liczby artykułów w zbiorze uczącym w podziale według tytułu i roku publikacji zawiera tabela nr 2.

Przed przystąpieniem do kodowania danych w zbiorze uczącym przeanalizowaliśmy artykuły pod kątem ich struktury logicznej i zawartości treściowej. Następnie ustaliliśmy, że jednostką kodowania i analizy będą słowa i frazy kluczowe. We wstępnej fazie kodowania treści wyróżniliśmy sześć obszarów tematycznych: paradygmaty teoretyczne, nurty metodologiczne, metody i techniki badawcze, problemy i wyzwania, tematy i obszary badań oraz autorytety. Ostatecznie, ze względu na dużą różnorodność wskaźników w postaci słów i fraz kluczowych, skupiliśmy się na trzech pierwszych.

Zgodnie z założeniami metodologicznymi proces budowy słownika¹¹ rozpoczęliśmy od przeglądu listy słów i fraz kluczowych otrzymanych w wyniku kodowania w podziale na trzy obszary: paradygmaty teoretyczne, nurty metodologiczne oraz metody i techniki badawcze. Przyjęta przez nas

¹¹ Etapy budowy słownika klasyfikacyjnego zostały szczegółowo opisane w artykule Tomanek, Bryda 2014.

Tabela 1. Zestawienie artykułów według roku publikacji i czasopisma.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	OGÓŁEM
QI	67	66	61	61	72	69	89	93	96	112	93	91	132	86	1188
QR	21	21	22	27	29	27	38	34	43	41	46	44	46	44	483
IJQM	26	15	23	22	32	29	21	27	21	31	42	39	28	16	372
OGÓŁEM	114	102	106	110	133	125	148	154	160	184	181	174	206	146	2043

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Zestawienie artykułów w zbiorze uczącym według roku publikacji i czasopisma.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	OGÓŁEM
QI	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	112
QR	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	7	8	8	111
IJQM	8	8	8	8	8	8	8	8	8	6	8	8	8	8	110
OGÓŁEM	24	24	24	24	24	24	24	24	24	22	24	23	24	24	333

Źródło: opracowanie własne.

metoda budowania słownika opierała się na: 1) kodowaniu słów i fraz kluczowych (występujących w tytułach, abstraktach i słowach kluczowych)¹², za pomocą których autorzy artykułów określają paradygmaty teoretyczne, nurty metodologiczne oraz metody i techniki badawcze; 2) przyporządkowaniu zidentyfikowanych słów i fraz do jednej z trzech kategorii: teorii, metodologii, metody i techniki; 3) przyporządkowaniu słów i fraz w obrębie poszczególnych kategorii, w tym redukowaniu ich semantycznej złożoności poprzez grupowanie słów i wyrażeń odnoszących się do tej samej teorii, metodologii lub metody (np. wyrażenia PARTICIPATORY METHODOLOGY,

¹² W przypadku wątpliwości sprawdzaliśmy trafność kodowania, odnosząc się do treści artykułu.

PARTICIPATORY QUALITATIVE RESEARCH, PARTICIPATORY RESEARCH jako leksykalne wskaźniki jednego nurtu metodologicznego) lub dających się zaklasyfikować do bardziej ogólnej kategorii (np. wyrażenia WALKING, WALKING INTERVIEW, MOBILE EXPLORATION zgrupowane w kategorii MOBILE METHODS).

W konsekwencji, po redukcji kategorii, w słowniku klasyfikacyjnym wyróżniliśmy 27 paradygmatów teoretycznych, 78 nurtów metodologicznych oraz 77 metod i technik badawczych¹³. Powstały w ten sposób słownik stał się podstawą klasyfikacji ana-

¹³ W trakcie analizy eksploracyjnej uzyskaliśmy 197 szczegółowych metod i technik badawczych, które zostały zredukowane do 77 kategorii.

lizowanych artykułów oraz narzędziem wstępnej eksploracji trendów w teorii i metodologii badań jakościowych, której wyniki prezentujemy w dalszej części artykułu.

Dalsze etapy pracy nad słownikiem i rozwojem ontologii dziedzinowej pola badań jakościowych obejmować będą rozbudowę słownika o kategorie związane z tematami i obszarami badań jakościowych oraz dylematami i wyzwaniem, przed którymi stoją badacze jakościowi; nadzorowane, automatyczne kodowanie pozostałych artykułów znajdujących się w korpusie za pomocą utworzonych kategorii słownikowych; weryfikację trafności kodowania oraz opracowanie reguł leksykalnych i kontekstowych zwiększających trafność klasyfikacji z wykorzystaniem wzorców opracowanych w procesie kodowania artykułów w zbiorze uczącym; wzbogacenie korpusu o artykuły opublikowane w 2016 roku.

Problemy rozwijania ontologii opartej na słowniku

Rozwijanie ontologii dziedzinowej opartej na metodzie kategoryzacji i słownikowej klasyfikacji „żywego” języka opisu badań jakościowych niesie ze sobą szereg problemów. Pojawiają się one zarówno na etapie kodowania słów i fraz kluczowych w artykułach oraz na etapie budowania słownika klasyfikacyjnego. Chcemy wskazać dwa dominujące problemy, z którymi zetknęliśmy się w trakcie budowania słownika i które wynikają ze zróżnicowania obszaru jakościowych praktyk badawczych, niejasności używanych pojęć oraz metodologicznej kreatywności samych badaczy. Problemy te odnoszą się przede wszystkim do klasyfikacji nurtów

metodologicznych oraz metod i technik badawczych.

Pierwszy problem wiąże się z kategoryzacją (kodowaniem słów i fraz kluczowych) i dotyczy kontekstowej zmienności znaczeń słów czy wyrażeń języka praktyki badawczej (np. DANCE jako metoda i DANCE jako przedmiot badań). W praktyce oznacza to konieczność każdorazowej weryfikacji przynależności kodowanych treści do kategorii kodowych przez interpretację na podstawie abstraktu, a czasem nawet całego artykułu. Ma to również związek z napięciem, jakie występuje między powszechnie przyjętą definicją metody naukowej a swobodną praktyką posługiwania się tym określeniem przez autorów artykułów (np. EMBODIMENT jako metoda). W trakcie kodowania trudno było czasami zdecydować, co jest wariantem jakiejś metody, a co osobną metodą (co włączyć do istniejącej kategorii słownikowej, a z czego utworzyć osobną).

Jeśli opracowywany przez nas słownik klasyfikacyjny ma w założeniu odzwierciedlać „żywy” język opisu badań jakościowych, to już na wstępnym etapie naszych badań uwagę zwraca jego obszerność, odzwierciedlająca niezwykle bogaty zasób wyrażeń, którymi posługują się autorzy analizowanych artykułów, charakteryzując swoje przedsięwzięcia w odniesieniu do paradygmatów teoretycznych, nurtów metodologicznych oraz metod i technik badawczych. Wiąże się z tym kolejny problem dotyczący rozwijania kategorii słownikowych oraz listy słów i fraz kluczowych z użyciem reguł semantycznych. W rozwijaniu ontologii dziedzinowej badań jakościowych w oparciu o metodę

słownikową nie możemy zastosować gotowych list referencyjnych, bo takie nie istnieją, a stworzenie takiej listy na podstawie istniejących typologii nurtów metodologicznych, metod i technik badawczych oznaczałoby narzucanie usankcjonowanych tradycją podziałów, które eliminują z pola widzenia nowości i pojedyncze przypadki. Nie da się również skorzystać z tezaurusów, bo do terminologii metodologicznej nie stosują się wprost reguły synonimii, homonimii, hiperonimii, meronimii języka potocznego. Jedynym sposobem pozostaje więc tworzenie od podstaw reguł semantycznych (znaczeniowych) określających przynależność słów czy fraz kluczowych do danej kategorii słownikowej¹⁴. Procedura ta wymaga analizy kontekstowej wszystkich słów/wyrażeń, które nie należą do zbioru pojęć o ustabilizowanym znaczeniu, lub tych, które cechuje wysoka kontekstowa zmienność znaczeń.

¹⁴ Rozwiązaniem tego problemu może być analiza konkordancji lub analiza kolokacji. Konkordancja umożliwia stworzenie zestawu wystąpień danego wyrazu w analizowanym tekście wraz z ich kontekstami semantycznymi. Kolokacja to związek semantyczny, którego znaczenie wynika z połączenia znaczeń kilku słów wchodzących w jego skład. Jeszcze innym rozwiązaniem może być wykorzystanie stosowanej przy rozwijaniu słowników, tj. Wordnet (czy jego polski odpowiednik SłowoSieć), koncepcji synsetów leksykalno-semantycznych, w której pojęcia (synsety) i poszczególne znaczenia wyrazów (jednostki leksykalne) zdefiniowane są poprzez miejsce, jakie zajmują w sieci wzajemnych relacji. Bardziej zaawansowane rozwiązanie to procedura dezambiguacji semantycznej (ang. *word sense disambiguation*), stosowana najczęściej na etapie tagowania (kodowania), na etapie wstępnego przetwarzania danych tekstowych w analizach typu *text mining*. Dezambiguacja pojęciowa dotyczy ujednoznaczniania, uzgadniania przypisania znaczników morfosyntaktycznych (tagów, czyli kodów) do określonych pojęć. Jest to podstawowa procedura unikania wieloznaczności pojęciowej w analizie danych tekstowych z użyciem przetwarzania języka naturalnego w systemach komputerowych. Ma na celu stworzenie czytelnej dla programu komputerowego reprezentacji dokumentu, tak aby na podstawie treści dokumentu można było wyodrębnić jednostki analizy, tj. słowa czy frazy posiadające znaczenie informacyjne.

Spojrzenie na słownik i poprzez słownik

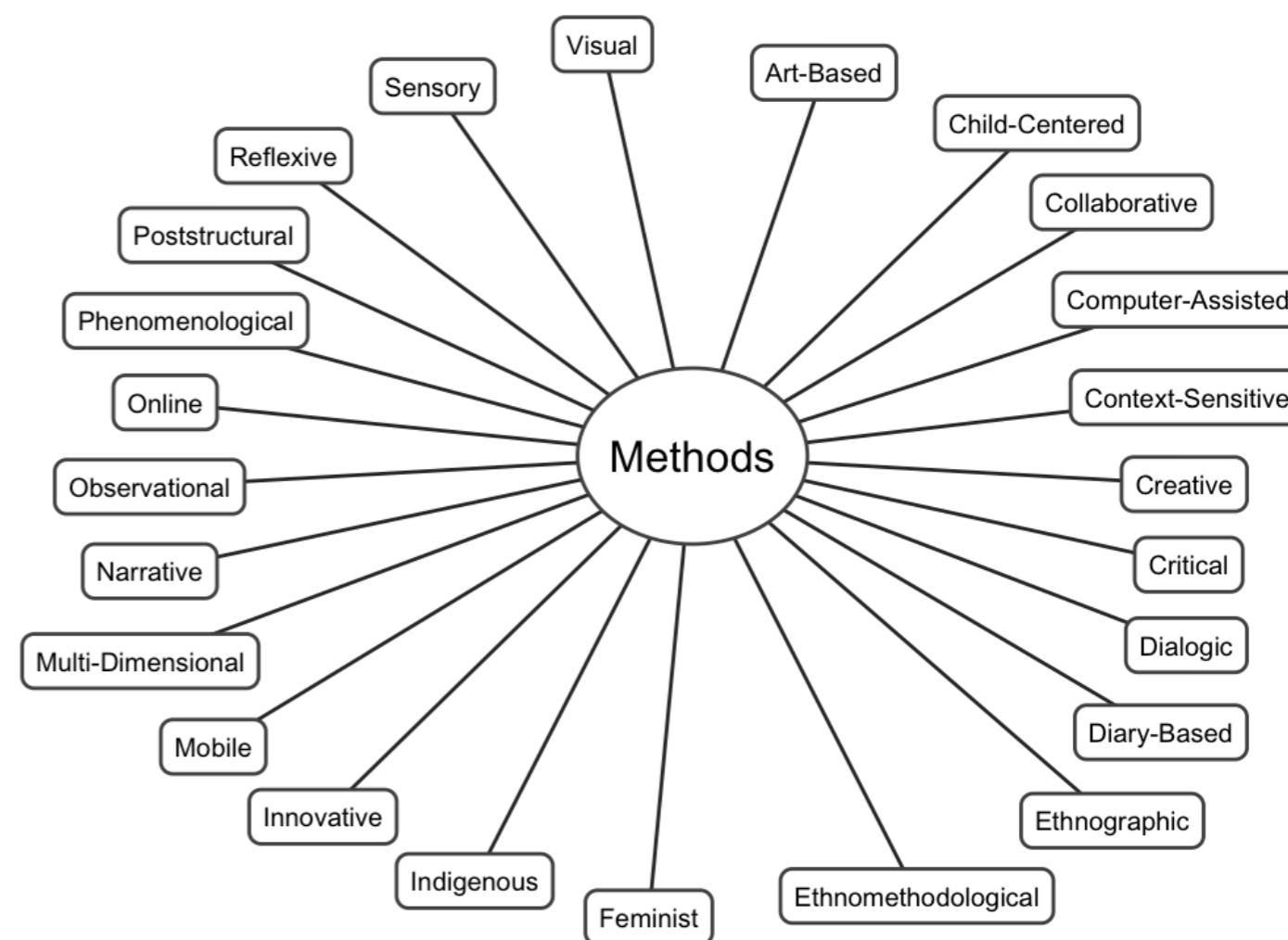
Poniżej prezentujemy komentarze do pilotażowej wersji słownika, stworzonej według opisanej wcześniej procedury, zastosowanej do analizy 333 artykułów ze zbioru uczącego oraz wstępne wyniki eksploracji trendów w teorii i metodologii badań jakościowych, zrealizowanej z wykorzystaniem słownika jako narzędzia klasyfikacji.

Odzwierciedlony w słowniku „żywy” język opisu jakościowych praktyk badawczych daleki jest od jednoznaczności i konsekwencji w stosowaniu określonych pojęć. Największą różnorodność obserwuje się w obszarze metod i technik badawczych. Ostrożna interpretacja tego stanu rzeczy znajduje dla niego uzasadnienie we wspomnianej na początku wieloparadygmatyczności jakościowej praktyki badawczej oraz lokującej się w opozycji do scjentyzmu otwartości w zakresie dochodzenia do wyznaczonego celu. W polu badań jakościowych stosunek do wyboru określonej metody ma charakter pragmatyczny – o wartości danego podejścia decyduje jego użyteczność w kontekstach wyznaczanych przez partykularne interesy poznawcze badaczy. Żadna z metod i technik badawczych nie zajmuje uprzywilejowanej pozycji. Każda ma za to szansę zyskać uznanie. Decydujące znaczenie zdaje się mieć tu skuteczność – samej metody lub retoryki stosowanej przez jej orędowników (gdy wobec braku jasno określonych i powszechnie uznawanych kryteriów oceny, które umożliwiałyby wyznaczenie granicy między „dobrymi” i „złymi” metodami, testowaniu może podlegać jedynie siła argumentów). Metody i techniki badawcze jawią się w tym kontekście jako obszar intensywnych poszukiwań, jako przestrzeń, w której się eksperymentuje.

Z drugiej strony obserwowana w tym obszarze „kleśka urodzaju” skłania do krytycznej refleksji na temat potencjalnie fałszywej innowacyjności (gdy nowatorstwo staje się podstawową miarą wartości publikowanych artykułów) i praktycznych konsekwencji niskiego poziomu standaryzacji opisu jakościowej metodyki badawczej, która kumulację wiedzy i doświadczeń prowadzącą do doskonalenia określonej praktyki badawczej czyni praktycznie niemożliwą.

Samo zestawienie nazw kategorii zbiorczych (stanowiących 1/3 wszystkich kategorii słownika z obszaru metod i technik badawczych), zaczerpniętych wprost z „żywego” języka opisu badań jakościowych, daje wgląd w różnorodność, z jaką mamy do czynienia na poziomie instrumentarium jakościowej praktyki badawczej. Pokazuje również, w jaki sposób porządkowania wiedzy na tej płaszczyźnie dokonują sami badacze.

Rysunek 1. Zestawienie nazw kategorii zbiorczych ze słownika klasyfikacyjnego (z obszaru „metody i techniki badawcze”)

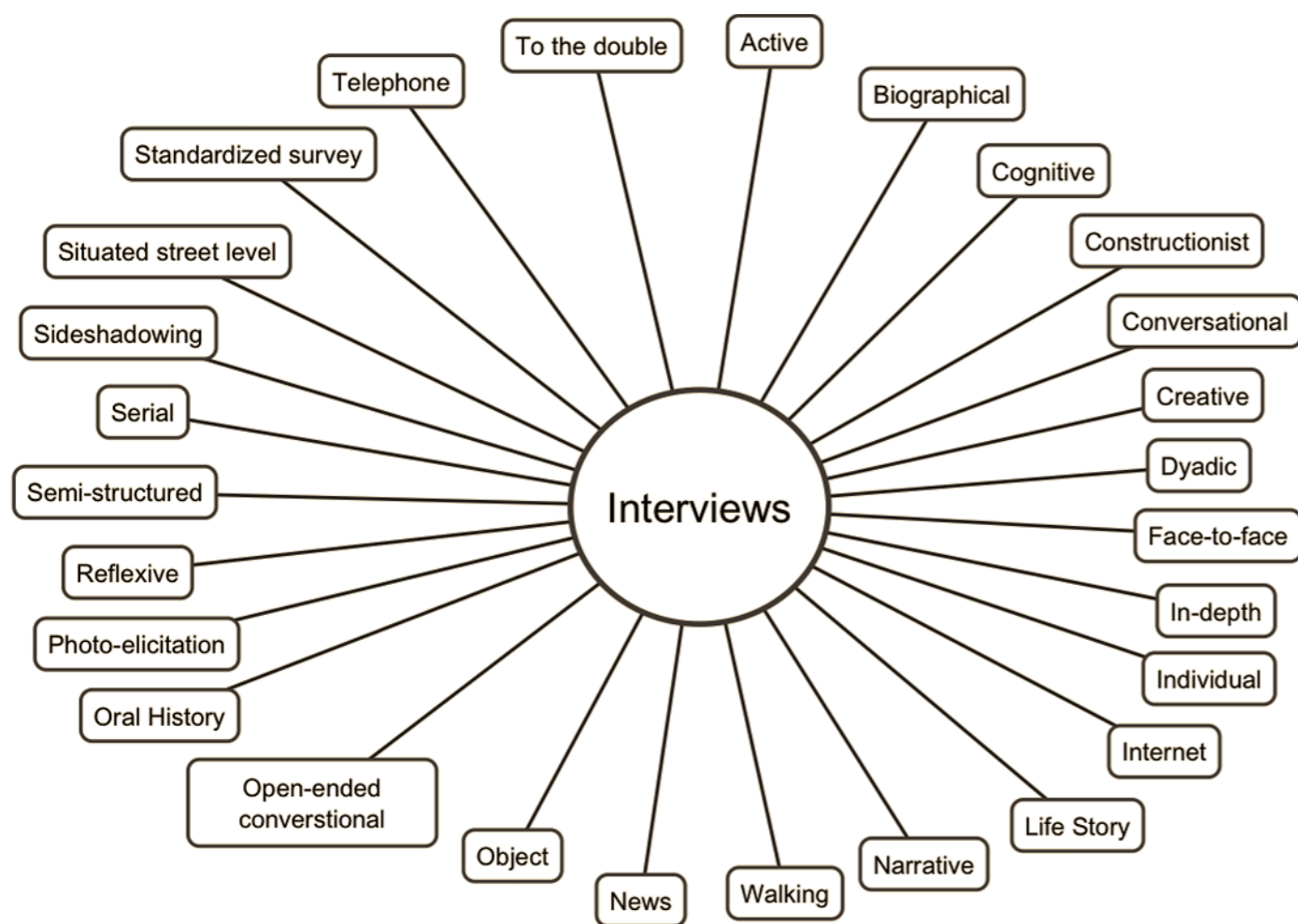

Źródło: opracowanie własne.

Każde pojedyncze wyrażenie tego typu, szczególnie chętnie stosowane do nazywania nowinek metodologicznych (np. metody wizualne, metody mobilne), zarówno odzwierciedla, jak i antycypuje dalsze wewnętrzne (z)różnicowanie. Wśród nazw kategorii zbiorczych dostrzec można też takie, które desygnują zbiory nieskończone o elementach bliżej nieokreślonych – metody innowacyjne (INNOVATIVE METHODS), metody kreatywne (CREATIVE METHODS), metody wraz-

liwie na kontekst zastosowania (CONTEXT-SENSITIVE METHODS) – jako kryterium wyodrębnienia przyjmując cechy metod i technik badawczych, które mają charakter względny. Pojedyncze nazwy metod bardziej tradycyjnych również podlegają pomnażającym przekształceniom – określenie „etnografia” ustępuje miejsca „praktykom etnograficznym”, a „wywiad” coraz rzadziej występuje bez dookreślającego jego rodzaj przymiotnika.

Rysunek 2. Zestawienie wyrażeń określających wywiady ze słownika klasyfikacyjnego (z obszaru „metody i techniki badawcze”)

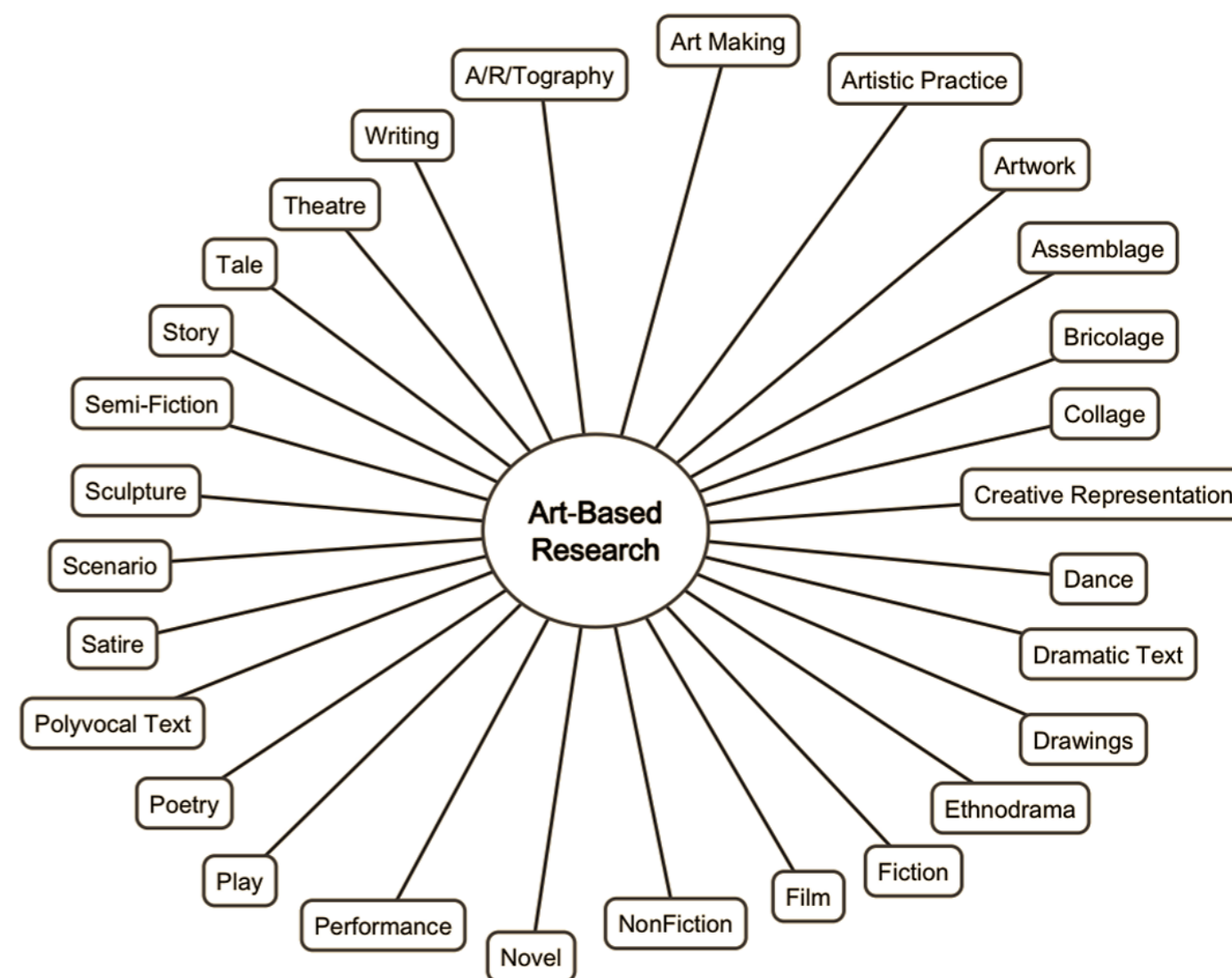

Źródło: opracowanie własne.

Wśród niezwykle bogatego zestawu metod i technik badawczych szczególnym zainteresowaniem cieszą się metody z pola sztuki, na co wskazują wstępne wyniki analizy przeprowadzonej z wykorzystaniem pilotażowej wersji słownika na próbie 333 artykułów z lat 2002–2015. Wprowadzone do pola badań jakościowych w latach 80. XX wieku w odpowiedzi na tak zwany kryzys reprezentacji miały stworzyć nowe możliwości dla badaczy, którzy zważyli w status tra-

dycyjnie rozumianej metody naukowej jako gwarantu wiarygodnej reprezentacji rzeczywistości społecznej i kulturowej. Wykorzystywane na różnych etapach procesu badawczego – od zbierania (konstruowania) i analizowania (interpretowania) materiału badawczego po prezentowanie i upowszechnianie wyników badań – redefiniują klasyczną terminologię metodologii nauki, do języka badań jakościowych wprowadzając całą gamę nowych wyrażeń.

Rysunek 3. Kategorie słownikowe związane z metodami z pola sztuki

Źródło: opracowanie własne.

Przewyciężając ograniczenia kanonicznej formy wypowiedzi naukowej, jaką jest tekst, metody z pola sztuki czynią performatywność jedną z charakterystycznych cech współczesnych jakościowych praktyk badawczych.

W świetle wyników tej samej analizy szerszy horyzont metodologiczny badań jakościowych wyznacza współcześnie etnografia, a dokładniej jej klasyczne przesłanie, czy też fundamentalne założenie o poznawczej wartości intensywnego kontaktu badacza z terenem, wyrażone w określeniach takich jak: „podejście etnograficzne” (ETHNOGRAPHIC APPROACH), „badanie etnograficzne” (ETHNOGRAPHIC RESEARCH, ETHNOGRAPHIC INQUIRY), „etnograficzna eksploracja” (ETHNOGRAPHIC EXPLORATION), które sygnalizują ogólny styl prowadzenia badań. Tworzony przez nas słownik odnotowuje wewnętrzne zróżnicowanie w obszarze współczesnej praktyki etnograficznej, uwzględniając obecne w analizowanych artykułach określenia takie jak: „etnografia akcydentalna” (ACCIDENTAL ETHNOGRAPHY), „etnografia stosowana” (APPLIED ETHNOGRAPHY), „etnografia krytyczna” (CRITICAL ETHNOGRAPHY), „etnografia edukacyjna” (EDUCATIONAL ETHNOGRAPHY), „etnografia incydentalna” (INCIDENTAL ETHNOGRAPHY), „etnografia lingwistyczna” (LINGUISTIC ETHNOGRAPHY), „etnografia wielomiejscowa” (MULTI-SITED ETHNOGRAPHY), „etnografia wielomodalna” (MULTIMODAL ETHNOGRAPHY). Jednak, jak pokazuje analiza częstości występowania poszczególnych kategorii słownikowych, pozostaje ono w cieniu tradycyjnego przesłania, które określa działania większości powołujących się na etnografię badaczy.

Jeśli chodzi o kształtowanie teoretycznych ram współczesnych badań jakościowych, to wiodącą rolę w tym zakresie odgrywa teoria krytyczna. Jakościowa praktyka badawcza inspirowana teorią krytyczną określa swoje cele w zgodny z jej przesłankami sposób – służyć ma „wyjaśnianiu, co jest nie tak z rzeczywistością społeczną, identyfikowaniu aktorów zmiany społecznej, formułowaniu jasno określonych norm krytyki społecznej oraz wyznaczaniu osiągalnych celów transformacji” (Bohman 2016 [tłum. własne]). Jej wartość ocenia się przez pryzmat konsekwencji moralnych. Realizowane w tym nurcie badania jakościowe stanowią praktyczną stronę krytyki społecznej, wyrażoną w działaniu, które zakłada dążenie do przewyciężania różnorodnych form opresji, również tych właściwych dla samego procesu badawczego. Skutkuje to radykalnym urefleksyjnieniem praktyki badawczej i pojawieniem się wielu autoreferencyjnych sposobów badania (różne warianty autoetnografii legitymizującej korzystanie z osobistego doświadczenia jako źródła wiedzy o zjawiskach społecznych oraz refleksyjnego monitorowania roli i wpływu społecznych charakterystyk badacza)¹⁵. Podstawę postępowania badawczego w nurcie inspirowanym teorią krytyczną stanowi uzgadnianie perspektyw między badaczami a badanymi, będącymi równorzędnymi partnerami w dialogu, który określa nie tylko efekty w postaci wiedzy, lecz również warunki i zasady jej wytwarzania. Dialog staje

¹⁵ Refleksyjnemu monitorowaniu podlegać zaczęła nie tylko relacja badacz–przedmiot badania czy badacz–badany, lecz również badacz–badacz w przedsięwzięciach realizowanych przez pary lub zespoły. Nowy, radykalnie refleksyjny sposób współpracy między badaczami znajduje wyraz w określeniach, takich jak: COLLABORATIVE QUALITATIVE WORK, COLLABORATIVE PROCESS, COLLECTIVE THINKING, COLLECTIVE WRITING.

się nie tylko pożądaną formą relacji, lecz również metodą wytwarzania specyficznej formy wiedzy praktycznej, zwanej drugoosobową perspektywą poznawczą (ang. *second-person perspective*), stanowiącej podstawę transformacyjnego potencjału badania. Wyjście poza nadmiernie zdystansowaną pozycję obserwatora i niedostatecznie zdystansowaną pozycję uczestnika stwarzać ma bowiem odpowiednie warunki dla krytycznej autorefleksji badacza i pozostałych uczestników życia społecznego (Bohman 2016).

Podsumowanie

W ramach podsumowania chcemy zaznaczyć, że opracowywany słownik, któremu poświęciliśmy w artykule wiele uwagi, stanowi pierwszy krok na drodze wiodącej ku systematyzacji i reprezentacji wiedzy metodologicznej w polu badań jakościowych. Służyć ma rozwijaniu ontologii dziedzinowej, a więc między innymi zapewnianiu spójności rozumienia pojęć i powiązań między nimi, określaniu granic systemowych wiedzy dziedzinowej oraz analizowaniu jej wewnętrznej dynamiki. Kolejnym etapem jest definiowanie relacji między kategoriami słownikowymi z uwzględnieniem ich kontekstu leksykalnego i semantycznego, a następnie odkrywanie wiedzy (sieci relacji semantyczno-logicznych) z wykorzystaniem algorytmów i technik wielowymiarowej, eksploracyjnej analizy danych. Ontologia dziedzinowa powstaje bowiem w wyniku połączenia struktury językowej reprezentacji wiedzy (syntaktyki), znaczenia przypisywanego elementom konstytuującym wiedzę (semantyka), algorytmów i procedur analitycznych oraz sposobów wnioskowania o relacjach między tymi ele-

mentami, opisanych w danym języku formalnym¹⁶. Rozwijanie ontologii pola badań jakościowych jest nie tylko sposobem przełożenia – za pomocą słownika klasyfikacyjnego – „żywego” języka świata jakościowych praktyk badawczych na język algorytmów i technik analitycznych oraz procedur informatycznych, umożliwiającą spojrzenie z dystansu na „klęskę urodzaju” w polu badań jakościowych. Jest też pożytecznym zabiegiem redukcji złożoności obszaru jakościowych praktyk badawczych, umożliwiającym badaczom orientację w zmieniających się trendach metodologicznych, metodach i technikach badawczych czy strategiach analitycznych. Prowadzić może do tworzenia typologii podejść badawczych, identyfikowania ścieżek postępowania (reprezentowanych przez schemat: temat – teoria – metoda), jak również monitorowania trendów metodologicznych w czasie. Ontologia dziedzinowa jako model reprezentacji wiedzy (system klasyfikacji i kategoryzacji pojęć oraz powiązań między nimi) umożliwia też tworzenie metajęzyka danej dziedziny, który staje się podstawą komunikacji między badaczami.

W praktyce ontologia dziedzinowa jest elementem inżynierii wiedzy, ponieważ jej konsekwencją jest tworzenie baz wiedzy i możliwość zarządzania wiedzą. Jednak tworzenie ontologii przypomina raczej sztukę niż inżynierię (Fernández-López, Gomez-Perez, Juristo 1997; Xiaowei 2004). W przypadku pola badań jakościowych sztuką jest balansowanie między standaryzacją implikowaną przez ontologiczny formalizm a żywiołem jakościowej

¹⁶ W praktyce istnieją ontologie o różnym stopniu formalizacji, począwszy od predefiniowanego słownictwa po zaawansowane modele wiedzy oparte na logice.

praktyki badawczej, która przed jakąkolwiek formą normalizacji się wzbrania; między ontologicznym wymogiem jawności specyfikacji a jakościową tendencją do metodologicznych niedomówień, zwłaszcza w zakresie szczegółowych opisów procedur, które się w tym obszarze stosuje; między koniecznością współdzielenia konceptualizacji poszczególnych elementów wiedzy a zamiłowaniem badaczy jakościowych do uwypuklania dystynk-

cji. Z tego względu rozwijanie ontologii pola badań jakościowych jest zadaniem szczególnie wymagającym. Jest też zadaniem ważnym, gdyż jego realizacja może przynieść określone korzyści środowisku badaczy jakościowych – przyczynić się do systematyzacji wiedzy na temat różnorodnych sposobów konceptualizowania i praktykowania badań jakościowych oraz wzmocnienia samoświadomości samych badaczy.

Bibliografia

Berelson Bernard (1952) *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe: Free Press.

Bernard Russell H., Ryan Gery W. (2010) *Content Analysis* [w:] Russell Bernard, Gery Ryan, eds., *Analyzing Qualitative Data: Systematic Approaches*. Los Angeles: SAGE, s. 287–310.

Berry Michael W., ed. (2004) *Survey of Text Mining: Clustering, Classification, and Retrieval*. New York: Springer.

Bohman James (2016) *Critical Theory* [w:] Edward N. Zalta, ed., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [dostęp 1 września 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/critical-theory/>>.

Bong Sharon A. (2002) *Debunking Myths in Qualitative Data Analysis*. „Forum Qualitative Sozialforschung”, vol. 3, no. 2 [dostęp 1 września 2016 r.] Dostępny w Internecie: <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/849>>.

Bryda Grzegorz (2014a) *Caqdas, Data Mining i odkrywanie wiedzy w danych jakościowych* [w:] Jakub Niedbalski, red., *Metody i techniki odkrywania wiedzy. Narzędzia CAQDAS w procesie analizy danych jakościowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 13–40.

Bryda Grzegorz (2014b) *Caqdas a badania jakościowe w praktyce*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 10, nr 2, s. 12–38. Dostępny w Internecie <<http://przegladsocjologiijakosciowej.org>>.

Bryda Grzegorz, Tomanek Krzysztof (2014) *Od Caqdas do Text Miningu. Nowe techniki w analizie danych jakościowych* [w:] Jakub Niedbalski, red., *Metody i techniki odkrywania wiedzy. Narzędzia CAQDAS w procesie analizy danych jakościowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 191–218.

Burke Johnson R., Onwuegbuzie Anthony J. (2004) *Mixed methods research: A research paradigm whose time has come*. „Educational Researcher”, vol. 33 (7), s. 14–26.

Collins Kathleen M. T., Onwuegbuzie Anthony J., Jiao Qun G. (2007) *A Mixed Methods Investigation of Mixed Methods Sampling Designs in Social and Health Science Research*. „Journal of Mixed Methods Research”, vol. 1, no. 3, s. 267–294.

Creswell John W. (1998) *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Creswell John W. (2015) *A Concise Introduction to Mixed Methods Research*. London: SAGE, Kindle Edition.

Denzin Norman, Lincoln Yvonna, eds. (1994) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Denzin Norman, Lincoln Yvonna, eds. (2005) *The SAGE Handbook of Qualitative Research. Third Edition*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Denzin Norman, Lincoln Yvonna, eds. (2011) *The SAGE Handbook of Qualitative Research. Fourth Edition*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Dey Ian (1993) *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists*. London, New York: Routledge.

Feldman Ronen, Sanger James (2006) *The Text Mining Handbook: Advanced Approaches in Analyzing Unstructured Data*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fernández-López Mariano, Gomez-Perez Asuncion, Juristo Natalia (1997) *METHONTOLOGY: From Ontological Art Towards Ontological Engineering* [w:] AAAI Technical Report SS-97-06, s. 33–40 [dostęp 15 września 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <https://www.researchgate.net/publication/50236211_METHONTOLOGY_from_ontologica_art_towards_ontological_engineering>.

Fielding Nigel G. (2012) *The Diverse Worlds and Research Practices of Qualitative Software*. „Forum Qualitative Sozialforschung”, vol. 13, no. 2 [dostęp 20 sierpnia 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1845/3369>>.

Fielding Nigel G., Lee Raymond M. (1993) *Using Computers in Qualitative Research*. London: SAGE.

Fielding Nigel G., Lee Raymond M. (1998) *Computer Analysis and Qualitative Research*. London: SAGE.

Gibbs Graham (2011) *Analiza danych jakościowych*. Przełożyła Maja Brzozowska-Brywczyńska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Gruber Thomas R. (1993) *A translation approach to portable ontology specifications*. „Knowledge Acquisition”, vol. 5 (2), s. 199–220.

Ho Yu Chong, Jannasch-Pennell Angel, DiGangi Samuel (2011) *Compatibility between Text Mining and Qualitative Research in the Perspectives of Grounded Theory, Content Analysis, and Reliability*. „The Qualitative Report”, vol. 16, no. 3, s. 730–744 [dostęp 21 sierpnia 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://www.nova.edu/ssss/QR/QR16-3/yu.pdf>>.

Holsti Ole R. (1969) *Content Analysis for the Social Sciences and the Humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Hopkins Daniel J., King Gary (2010) *A Method of Automated Nonparametric Content Analysis for Social Science*. „American Journal of Political Science”, vol. 54, no. 1, s. 229–247.

Ignatow Gabe, Mihalcea Rada (2016) *Text Mining. Guidebook for Social Sciences*. London: SAGE.

Kelle Udo, ed. (1995) *Computer-Aided Qualitative Data Analysis: Theory, Methods and Practice*. London: SAGE.

Krippendorff Klaus (2004) *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Kuckartz Udo (2014) *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice and Using Software*. London: SAGE.

Larose Daniel T. (2008) *Metody i modele eksploracji danych*. Przełożyła Anna Wilbik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Larose Daniel T. (2006) *Odkrywanie wiedzy z danych: wprowadzenie do eksploracji danych*. Przełożyła Anna Wilbik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. Leetaru Kale (2012) *Data Mining Methods for the Content Analyst: An Introduction to the Computational Analysis of Content*. New York: Routledge Communication Series, Taylor and Francis, Kindle Edition.

Lewins Ann, Silver Christina (2007) *Using Software in Qualitative Research: A Step-by-Step Guide*. London: SAGE.

Manning Christopher D., Raghavan Prabhakar, Schütze Hinrich (2008) *Introduction to Information Retrieval*. Cambridge: Cambridge University Press [dostęp 25 sierpnia 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <<http://www-nlp.stanford.edu/IR-book/>>.

Meyer-Schonberger Victor, Cukier Kenneth (2014) *Big Data. Rewolucja, która zmieni nasze myślenie*. Przełożył Michał Gładki. Warszawa: MT Biznes.

Miles Matthew B., Huberman Michael A. (2000) *Analiza danych jakościowych*. Przełożył Stanisław Zabielski. Białystok: Trans Humana.

Piatetsky-Shapiro Gregory, Frawley William (1991) *Knowledge Discovery in Databases*. Menlo Park: AAAI Press.

Schreier Margrit (2012) *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: SAGE.

Tashakkori Abbas, Teddlie Charles (1998) *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Tashakkori Abbas, Teddlie Charles (2003) *Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Tomanek Krzysztof, Bryda Grzegorz (2014) *Odkrywanie wiedzy w wypowiedziach tekstowych. Metoda budowy słownika klasyfikacyjnego* [w:] Jakub Niedbalski, red., *Metody i techniki odkrywania wiedzy. Narzędzia CAQDAS w procesie analizy danych jakościowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 219–248.

Weber Robert P. (1990) *Basic Content Analysis*. Newbury Park, CA: SAGE.

Wiedemann Gregor (2013) *Opening Up to Big Data: Computer-Assisted Analysis of Textual Data in Social Sciences*. „Forum Qualitative Sozialforschung”, vol. 14, no. 2 [dostęp 21 sierpnia 2016 r.] Dostępny w Internecie: <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1949>>.

Xiaowei Yang (2004) *Ontologies and How to Build Them* [dostęp 1 października 2016 r.]. Dostępny w Internecie: <<https://users.cs.duke.edu/~xwy/publications/ontologies.pdf>>.

Cytowanie

Bryda Grzegorz, Martini Natalia (2016) *W stronę ontologii pola badań jakościowych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 12, nr 4, s. 24–40 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.

Towards an Ontology of Qualitative Research Practices

Abstract: The aim of the article is to introduce the Polish community of qualitative researchers to a new perspective in the study of qualitative research practices. The idea is to develop an ontology of contemporary qualitative research. Drawing on experiences from our research project, the article discusses the idea of systematizing the present state of art in the field of theory and methodology of qualitative research. Our study focuses on a new methodology of multidimensional content analysis of three international academic journals. The article describes the preliminary results of a pilot study which employs a dictionary-based approach as a method of knowledge discovery in textual databases and its systematization. Our goal is to provide insight in the vast and diverse approaches in the field of qualitative research practices.

Keywords: domain ontology, dictionary-based approach, knowledge discovery, content analysis, text mining